

ARAP DİLİNDE SÜLASÎ MÜCERRET SİYGALAR VE YAPISAL ÇOKANLAMLILIK YÖNÜ

Mehmet Ali ŞİMŞEK*

Özet

Arap dilinde isim ve fiiller için oluşturulan vezinler, birden fazla yapısal anlama sahip olduklarından dolayı, bir tür yapısal çokanlamlılığa neden olmaktadır. Vezinlerin yapısal çokanlamlılığı, onların birden fazla kategoriye ait olabilmesinden ve birden fazla gramatik fonksiyonda kullanılabilme kabiliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, söz konusu edilen bu tür yapısal çokanlamlılığı, Arap dilindeki sūlasî mücerret kelime yapıları çerçevesinde ele almakta, diğer bir ifadeyle sūlasî mücerret kelime yapılarının yapısal çokanlamlılığını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısıyla makalede anlam, çokanlamlılık, yapısal çokanlamlılık, sūlasî mücerret kelime yapılarının yapısal çokanlamlılığı ve mümkün çözüm yolları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vezinler, üç harfli (sūlasî) isim ve fiiller, yapısal çokanlamlılık

Word Forms With Three Consonantal Roots In Arabic And Their Aspect Of Structural Polysemy

Abstract

Since word forms for nouns and verbs in Arabic have more than one structural meaning, they give rise to a kind of structural polysemy. Structural polysemy of the word forms has its source in

Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi - Sivas (kapkaramurat@hotmail.com)

their relation to various categories and their capability to be used in more than one grammatical category. This study discusses the kind of structural polysemy in question for morphological structure of the word with three consonantal roots in Arabic. From this standpoint, it is focused here on meaning, polysemy, structural polysemy and the structural polysemy of the word forms with three consonantal roots and the available solutions of it.

Key Words: Word forms, verbs and nouns with three consonantal roots, structural polysemy

Giriş

Arap Dilinde fe-ayn-lâm harflerinden oluşan yapılar (فعل), ister isim olsun ister fiil, sülâsî (üç kök harften oluşan) kelimelerin karşılığı olarak getirilmiş vezinlerdir. Eskiden beri dille ilgili yapılan çalışmaların sarfla ilgili bölümlerinde ya da münferit sarf kitaplarında, bir kelimeyi oluşturan harflerden hangisinin kök, hangisinin ek harf olduğunu göstermek için, daha ilk çalışmalarda yüzlerce kalıp (vezin, siyga, misâl) belirlenmiş¹, bu yolla benzer kelime guruplarını birbirinden ayırt etmek daha da kolaylaştırılmıştır.

Mîzân ya da vezin, kelimenin yapısını; zâid ve aslî harfleri ve bunlardan takdim ya da tehir etmiş veyahut hafzedilmiş olanı, harekeli ve sakîn olanları birbirinden ayırabilmenin yöntemini belirler. Sarf âlimleri Arapça kelimelerin ya üç, ya dört ya da beş kök harften oluştuğunu ve bunların çoğunun sülâsî olduğunu farkederek, bunların veznini belirlemek için üç harf üzerine kurdukları bir ölçüt ortaya koymuşlardır; bu, üç kök harften oluşan فعل yapısıdır. Bu yapının harekelenmesi ise mevzûn (ölçülen) kelimedede olduğu gibidir. Fe, kelimenin birinci; ayn, ikinci; lâm ise üçüncü harfine karşılık gelir. Kelimedeki harflerin harekeleri, karşılık geldiği harflere uyarlarur. Örneğin; كَتَبَ (yazdı) fiilinin vezni مَرَضَ; فَعَلَ (hastalandı, hasta oldu) fiilinin vezni كَرَّمَ; فَعَلَ (cömert oldu) fiilinin vezni

¹ es-Suyûfî (ö. 911 h.), *el-Muzhîr* adlı eserinde vezinlerin sayısı hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "İbnu'l-Çağîâ' (ö. 515 h.), *el-Ebniye* adlı kitabında şunları zikretmiştir: ... Sibeveyh (ö. 161 h.), sadece isim vezinlerinden üçyüz sekiz misâl (vezin) zikretmiştir. İbn es-Serrâc (ö. 316 h.), Sibeveyh'in zikrettiklerine yirmi iki misâl daha eklemiştir. Sonra Ebû 'Amr el-Cermî (ö. 225 h.) ve İbn Hâleveyh (ö. 370 h.) bunlara birkaç tane daha eklemiştir. Zikretmedikleri ise zikrettiklerinden kat kat fazladır. Araştırma ve gayretlerimiz ve kitaplarda dağınık halde bulunanları derlemek suretiyle ulaştığımız misâl sayısı toplam 1210'dur." Bkz. es-Suyûfî, *el-Muzhîr*, II, 4.

كَمْرٌ (ay) isminin vezni فَعْلٌ; حَمْلٌ (yük) isminin vezni فَعْلٌ şeklindedir. Kelimeler, bu mizana göre ölçülür ve birinci harfe *fâu'l-kelime*, ikinci harfe *aynu'l-kelime* ve üçüncü harfe de *lâmu'l-kelime* (ya da *lâmu'l-fîl*) denir². Bu çalışmada, vezinlerle ilgili harf düşmesi (hazf), harf ilavesi (ziyâde), ta'vîz (düşen harfin, başka bir harfle telafi edilmesi) ve harflerin yer değiştirmesi (kalb mekânî) türünden olgulara değinilmeyecektir.

Makalenin konusu, sülasî mücerret kelime vezinlerinin yapısal çokanlamlılık açısından incelenmesi olduğundan, önce yapısal çokanlamlılıktan kısaca bahsedecek, daha sonra da bu çerçevede نعل yapısının yapısal çokanlamlılık yönü ele alınacaktır.

Kelimelerin en az iki tarafı vardır: Biçim ve anlam. İkisi arasındaki ilişkiyi sağlayan şey ise delâlettir. Delâlet/gösterge çerçevesinde, dâll/gösteren-medlûl/gösterilen ilişkisine baktığımızda karşımıza ilk önce sözcük ve onun karşılığında anlam çıkmaktadır. Anlamı, 'sözcüğün başlangıçtaki kavramı' olarak görür, ama sonradan aynı sözcüğün 'farklı terkiplerde yeni tepkilere karşılık olarak yeni kullanımlar elde ettiği' gerçeğini kabul eder, dolayısıyla, 'sözcüğün yansıttığı ilk kavramı ve edindiği yeni kullanımları³ bir bütün olarak onun anlamları' şeklinde bir değerlendirmeye gidersek; buna göre sözcüğün yansıttığı ilk kavramın, onun ilk anlamı olduğu sonucuna varırız. Buna göre kavram ile anlam aynı şeydir. Sözcüğün sonradan elde ettiği yeni kullanımlar ise onun kavramları değil anlamlarıdır. Bu ifadeye göre de anlamlar, sözcüğün kullanımlarıdır. Şu da var ki, bir sözcüğün birden fazla anlamı olabilir ama birden fazla kavramı olamaz. Çünkü, sözcüğün delalet ettiği ilk anlamı -ki bu tektir-, onun kavramıdır. Kavram ise, sözcük zikredildiğinde zihnimizde beliren o nesneye ait genelleme, o nesnenin özellikler toplamıdır⁴.

² Bkz. İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif*, s. 6; el-Ĥamlâvî, *Şezâ'il-'arf fi fenni's-şarf*, s. 11; el-Ĥalvânî, Muhammed Ĥayr, *el-Vâdîh fi 'ilmi's-şarf*, s. 60; İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, s. 273.

³ Şubhî's-Şâlih, bunlardan kelime ve siyganın temel anlamı (الدلالة الذاتية ve الدلالة الوضعية الأولى) olarak sözeder. Bu iki delalet hakkında geniş bilgi için bkz. Şubhî's-Şâlih, *Dirâsât fi fiĥri'l-luġa*, s. 168-172.

⁴ Kavram, anlam ve bunlarla ilişkili hususlar hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve karîne İlişkisi* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2000, Birinci Bölüm: Lafız-Anlam İlişkileri (s. 28-106).

Sözcüğün kavramı, anlamı ve kullanımları dışında, bir de onun yapısal anlamı vardır. Bir diğer ifadeyle sözcükler, iletişim amacıyla cümle içinde kullanılacağı zaman onlara yapısal anlamlar yüklenir. Çünkü yapısal anlamı olmayan sözcüklerle iletişim kurulamaz. İşte yapısal anlam, genel olarak, yukarıda bahsettiğimiz gibi sözcüğün doğrudan yansıttığı kavram ve anlamları dışında kalan, cümleyi anlamamızı sağlayan sözcükler arası ilişkilerdir⁵.

Charles C. Fries, “yapısal anlam, herhangi bir dilin gramatikal yapıyla ilişkili anlamları (yapısal anlamları: structural meanings) belirleyen ilişkilerden oluşur” diyor. Cümledeki vurgulama, istifham ya da rica gibi anlamlar, cümle terkinin belirlediği yapısal anlamlardandır. Yapısal anlamlardan biri de, kendilerine işaret edilen farklı unsurların yerine getirdiği görevlerle ilişkili olanlardır [Kim (من) ya da ne (ماذا) olayı ortaya koydu.... vs.]. Cinse, fiilin zaman ve şekline vs. ait olan yapı anlamlarının belirtilmesi, her hangi bir dil sisteminin işlevli hale getirilmesinin bir parçasıdır⁶. Buna göre yapısal anlam, cümledeki tek tek sözcüklerin sözlük anlamlarından ayrı olarak, diğer sözcüklerle olan ilişkisinden, cümle ve sözce içindeki yerinden ve işlevinden, hatta sözlü dilde vurgu ve titremlemeden doğan anlam⁷ olarak da tanımlanabilir.

Yapısal anlamı Arapça’da değerlendirecek olursak, “Arapça cümlede yapısal anlamı, cümle içindeki öğeler arası isnat, terkip, tebe’iyyet, tahsis gibi nahvî ilişkiler ve te’hîr-takdîm gibi hususlar belirler” diyebiliriz. Ayrıca şunu da zikretmemiz gerekir ki, Türkçe gibi eklemeli bir dilde eklerin gördüğü fonksiyonların bir kısmı Arapça’da hareketler tarafından, diğer bir kısmı da edatlar (*edâvâtu’r-rabt*) aracılığıyla yerine getirilir. Eklemeli dillerde bazı yapısal anlamlar, kelimenin köküne getirilen fazlalıklarla ifade edilmekte iken, bu gibi anlamlar çekimli bir dil olan Arapça’da siygaların farklı şekillere sokulmasıyla elde edilmektedir. Örn. Türkçe’de git- eyleminden etken bir yapı elde edilmek istenince kelimenin köküne -en eki (yapım eki) eklenmekte (*gid-en*), Arapça’da ise فعل yapısı ناعل siygasına dönüştürülmektedir. Şu halde, Arapça’da ism-i fâil dediğimiz bu yapıda, zâid olarak getirdiğimiz *elif* harfinin yapısal bir anlamı, daha doğru bir ifadeyle yapısal bir anlam yükü vardır ve kelime bu anlamı,

⁵ Yapısal anlam için bkz. Başkan, Özcan, *Lengüistik Metodu*, s. 85-86.

⁶ es-Sa’rân, *’İlmu’l-luğa*, s. 231.

⁷ Koç, Nurettin, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, s. 304.

لَاعِل vezniyle kazanır. Dolayısıyla, bir kelimeyi, kendi içinde incelemek bir sarf incelemesi olduğundan, sarf düzeyinde kelimenin yapısal anlamı demek, o kelimenin, o vezinde gelmesinden dolayı kazandığı anlamlar olduğu sonucu çıkacaktır. Kelimenin isim, fiil ya da harf olması, belirsiz/nekre ya da belirli/marife olması, tekil/müfret, ikil/müsenna ya da çoğul/cemi olması da o kelimenin yapısal anlamlarındandır.

Yeri gelmişken, İbn Cinnî (ö. 392 h.)'nin belirttiği, tek bir fiil için söz konusu edilebilecek delaletlere değinmekte yarar görüyoruz. İbn Cinnî'nin, delâlet ilişkileri çerçevesinde ele aldığı hususlardan biri fiilin delâletleridir. O, fiilin delâletini üçe ayırmaktadır: Lafzî, sînâî ve manevî delâlet. Bu üç delâlet arasında lafzî delâleti ilk sıraya, sînâî delâleti ikinci ve manevî delâleti de son sıraya koymaktadır. İbn Cinnî, tüm fiiller için bu üç delâletin de söz konusu olduğunu belirtmiştir. Örneğin لَاعِل fiilinin lafzî masdarına (lafzî delâlet), binası zamanına (sînâî delalet) ve anlamı da fâiline delâlet eder (manevî delalet). Bunlar, lafız, siyga ve anlamının delâletleridir⁸.

İbn Cinnî, sarf yapılarının yani vezinlerin delâletini de sînâî delâlet olarak görmektedir. İbn Cinnî'nin sînâî delalet olarak söz ettiği anlamı biz, yapısal anlam olarak belirliyoruz. O, فَعْل veznindeki فَطَعَ (küçük küçük parçalara kesmek) ve كَسَرَ (küçük küçük parçalar halinde kırmak) kelimelelerini örnekendirirken şunları söylemiştir: "Bu iki fiilin lafızları, hades (masdar/oluş) anlamı bildirir, biçimleri ise iki şey ifade eder: (1) Geçmiş zaman, (2) Fiilin çokça yapılmış olması. Aynı şekilde كَسَرَ kelimesi, lafzen hadese (vurma eylemi), binasıyla geçmiş zamana ve fiilin iki şey tarafından gerçekleştiğine delâlet eder. Aynı kelime, anlamıyla da bir fâilinin olduğunu gösterir. Yani her bir fiilin toplam dört anlamı vardır⁹.

Yapısal anlamın ne demek olduğu belirlendiğine göre, yapısal çokanlamlılığa geçmeden önce çokanlamlılıktan da kısaca bahsetmek uygun olacaktır. Çünkü yapısal çokanlamlılık, çokanlamlılığın yapısal kısmını oluşturur.

⁸ Bkz. İbn Cinnî, *el-Flâşâ iş*, III, 98. İbn Cinnî'nin fiilin lafzî, sînâî ve manevî delâletlerine getirdiği yorumlar hakkında ayrıca bkz. Menkûr, 'Abdulcelil, 'İlmu'd-dilâle uşûluhu ve mebâlihişuhu fi't-turâşî'l-'Arabî, min Menşûrâti ittihâdi'l-kuttâbi'l-'Arab, Dimeşq 2001.

⁹ Bkz. İbn Cinnî, *el-Flâşâ iş*, III, 101.

Sözcüklerin birden fazla anlam ifade etmeleri hususunda akla en yakın açıklama şudur: Başlangıçta her bir gösterge, mutlaka bir nesneyi, bir duyguyu, bir kavramı adlandırmalı, dolayısıyla, iletişimde kullanılacak her bir varlık, kavram, bir göstergeyle anlatılmış olmalıdır¹⁰. Oysa, günümüzde ister sözlüğe baktığımızda, isterse herhangi bir iletişime girdiğimizde, neredeyse hiçbir sözcüğün tek anlamlı olmadığını hemen farkedebiliriz, konuşurken ortaya koyduğumuz ses vurgusunu ve beden dilini (özellikle jest ve mimikleri) de dikkate aldığımızda, bir kelimenin farklı bağlamlarda nasıl farklı anlamlar için kullanılabilirdiğini anlarız. İşte, çok-anlamlılık, bir sözcüğün, asıl kavramını koruyarak, yeni kavramlar içermeye özelliğine sahip olması demektir. Bir başka deyişle, gösteren tek, gösterilen çoksa, çokanlamlılık söz konusudur¹¹.

Özellikle bağlamın belirlenememesi ve karînelerin ortaya konulamaması halinde iletişimde aksaklık çıkarabilecek bir yapıya sahip olan çokanlamlılık semantik, pragmatik ve sentaktik çokanlamlılık olmak üzere üç türde karşımıza çıkabilmektedir. Bunlardan, sentaktik çokanlamlılık, bir sözcüğün birden fazla kategoriye ait olması, dilde birden çok sentaktik görevde kullanılması olarak tanımlanmaktadır¹². Bizi burada ilgilendiren kısım işte bu sentaktik çokanlamlılık, diğer bir ifadeyle yapısal çokanlamlılıktır. Temmâm Hassân, yapısal çokanlamlılıktan "tek bir yapının işlevsel çokanlamlılığı" olarak bahsetmektedir¹³.

Dikkat edileceği üzere çokanlamlılık, bir göstergenin birden fazla anlamda kullanılabilme özelliği, yapısal çokanlamlılık ise kelime ya da cümlelerin, birden fazla kategoriye ait olması ya da bunların birden fazla görevde kullanılabilme özelliğidir.

Anlam ve çokanlamlılıktan kısaca bahsettikten sonra şimdi yapısal çokanlamlılık üzerinde biraz daha durmak konuyu daha da netleştirecektir.

İbn Fâris, *es-Sâhibî* adlı kitabında, فَعَلَ yapısının iki zıt manaya gelebileceğini söyleyerek şu örnekleri vermektedir: *بِعَثِّ الشَّيْءِ: بعْثه، واشترته*

¹⁰ Bkz. Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, s. 123.

¹¹ Bkz. Koç, *Dilbilgisi Terimleri*, s. 71-72. "Gösteren" sözcüğü, sözcüksel çokanlamlılıkta sözcüğe, yapısal çokanlamlılıkta yapıya; "gösterilen" sözcüğü ise sözcüksel çokanlamlılıkta anlama, yapısal çokanlamlılıkta fonksiyon/işlev/vazifeye işaret etmektedir.

¹² Bkz. Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, s. 119.

¹³ Bkz. Temmâm Hassân, a.g.e., s. 165.

tim/satın aldım), وشَدَّدْتَهُ (serbest bıraktım/sıkıca bağladım), رَتَوْتُ الشَّيْءَ: أَرَحَيْتُهُ، وشدَّدتَهُ (topladım/dağıttım) vb¹⁴. Örneklerde görülen, sarfî bir siyganın böylesine iki zıt manaya gelmesini biz, ezdâd kaynaklı yapısal çokanlamlılık türü olarak niteliyoruz.

Daha önce yaptığımız açıklamaları ve yukarıdaki örnekleri de dik-kate alarak yapısal çokanlamlılığı şu şekilde tanımlayabiliriz: *Yapısal çokanlamlılık, bir siyganın, bir yapının, bir terkinin ya da bir cümleinin, sözcüksel anlamları tek olduğu halde, birden fazla anlama gelebilmesi, birden fazla işlev için kullanılabilmesidir.* Buna göre kelime ve terkiplerin temel anlamları yanında birden fazla yan anlamda kullanılabilme özelliği sözcüksel çokanlamlılığın; sarfî (siyga) ve nahvî bir yapının (edâtların) birden fazla anlama gelebilme ihtimali de yapısal çokanlamlılığın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla yapısal çokanlamlılığın hem nahvî hem de sarfî olmak üzere iki farklı boyutu vardır.

Şunu bilmeliyiz ki, tek bir yapı (cümle de dâhil), çokanlamlıdır ve siyak dışında kendisine nispet edilebilecek bütün anlamlara aynı düzeyde yaklaşır. Ancak, bir yapı, siyak içerisinde lafzî, manevî ve hâlî karînelerin belirlediği tek bir anlam ifade edecektir¹⁵. Arap dilinde, çekim yapılarına baktığımızda örneğin müenneslik *tâ*'sının bazen bir fiili (فتحت) "açtı") bazen bir ismi (طالبة "bir bayan öğrenci") müennesleştirdiği, bazen de tek bir şeye delâlet etmek için kullanıldığını (تفاحة "bir elma"), hatta mübâlağa için (تعاله yapısında olduğu gibi) dahi geldiğini görebiliriz. Aynı şekilde *elif-nûn*'un bazen hakikî müsenna için (التَّيَّيَّان gibi), bazen de mutabakat için (البيتان الجميلان gibi) geldiğini görürüz. Bazı durumlarda ise *elif-nûn*, fiilin sonuna gelerek, *elif* harfi ikile, *nûn* harfi ise ref' alâmetine delâlet eder. Aynı şekilde, merfû ismin, hem fâil, nâib-i fâil, *kâne*'nin ismi, *inne*'nin haberi, mübteda, haber, hem de tâbi (na't, bedel, atf, tekit'ten biri) olarak gelebilmesi; yine, mansûp ismin, hem beş mef'ûlden biri (mef'ûlun bih, mef'ûlun fih, mef'ûlun anih, mef'ûlun lieclih, mef'ûlun

¹⁴ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 190.

¹⁵ Temumân Hâssân, a.g.e., s. 164, 165, 371-372. er-Rummânî (ö. 384 h.)'nin *Ma'ânî'l-İhurûf* adlı kitabında bazı harflere yapmış olduğu taksimler sarfî yapısal çokanlamlılık cihetiyle ilgi çekicidir. O, kitabında, onbir çeşit *elif*ten, yedi çeşit *he*'den, on çeşit *ye*'den, sekiz çeşit *nûn*'dan ve yedi çeşit *te*'den bahsetmiştir. Bkz. er-Rummânî, *Kitâbu Ma'ânî'l-İhurûf*, (thk. 'Abdulfettâh İsmâ'il Şelebî), Dâru's-Şurûk, 2. baskı, Cidde 1981, s. 143-153.

mutlak), hâl, temyiz, müstesnâ, muzâf münâda, muhtas isim, müşteğal anı, hem de tâbi vb. olabilmesi de bir yapının birden fazla işlevselliği çerçevesinde yapısal çokanlamlılığa girmektedir¹⁶.

Yapısal çokanlamlılık dâhilinde, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe vs. müştâk isimlerin vasfiyyet özellikleri unutulup alem (öz isim) olarak kullanılmaları (طاهر، شريف، أشعب، حسن gibi); masdarın isim oluşu unutulup fiilin yerine konulması (ضرباً زيداً gibi); fiilin fiilliği unutulup özel isim (el-ismu'l-'alem) olarak nakledilmesi (زيد، يشكر gibi); zarftaki zarfiyet anlamı unutulup şart ya da istifham edâtları olarak kullanımı (متى، حيث، أين، متى ve متى lafızlarının harf oluşu unutulup bunların cümlelerle birlikte getirilerek ibtidâ-i ğâye anlamında zarf olarak kullanımı; من، ما ve أي lafızlarının ism-i mevsûl özellikleri unutulup bunların şart ya da istifham gibi üsluplarda kullanılmaları... bütün bunlar, nakil kabilinden ve tek bir sarfî yapının işlevsel çokanlamlılığı türünden örneklerdir¹⁷.

Fiil siygaları da böylesi bir çokluğa ve ihtimale müsaittir. Örneğin اُفعل siygasına bakarsak, bu siyganın anlamının ta'diye (geçişlilik), bir şeyin bir sıfatta bulunması, selb ve izâle (kelimerin delalet ettiği anlamın kendisinden giderilmesi), sayrûret (bir şeyi bir şey sahibi yapma, bir hâlden başka bir hâle dönüşme), duhûl (bir yere/zamana girme), istihkâk (hak etme/vakti gelme), ta'rîz (sunma, yüzyüze getirme), temkîn (imkân verme/yaptırma) olabileceğini; yine فاعل yapısının anlamının teksîr (bir şeyi çokça yapma), bir şeyi fiilin aslına nispet etme, teveccüh (bir şeye/yere yönelme), bir şeyi kabul etme olabileceğini görürüz¹⁸.

Yapısal çokanlamlılık oluşturan bir diğer faktör de hem fiil hem de isim siygalalarının aynı vezinlerde gelebilmeleridir. Her ne kadar genel olarak isimlerin, sıfatların (müştakların) ve fiillerin kendilerine ait, diğerlerinden farklı siygaları olsa¹⁹ da, bazı siygalarda hem isim hem de fiil için ortak olarak kullanılabilir. Örneğin bu siygalardan şunları sayabiliriz: فاعل، فاعل، فاعل، فاعل، فاعل. Bu siygalarda, şu örneklerde görüleceği üzere görünüş itibarıyla aynı olsa da birisi isim, diğeri fiil olarak gelmektedir:

¹⁶ Bkz. Temmâm Hâssân, a.g.e., s. 164-165.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Temmâm Hâssân, a.g.e., s. 98, 119-120, 164-165.

¹⁸ Temmâm Hâssân, a.g.e., s. 164.

¹⁹ Temmâm Hâssân, a.g.e., s. 136.

جمل (erkek deve), كَتَبَ (yazdı); حَذِرَ (uyanık, dikkatli), عَلِمَ (bildi); أَبْيَضَ (beyaz), أَقْدَمَ (ileri atıldı); جَعْفَرَ (Ca'fer), دَحْرَجَ (yuvarladı); خَاتَمَ (yüzük), سَابَقَ (yarıştı) gibi²⁰.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra, şimdi de asıl konumuz olan فعل yapısının, ne gibi bir yapısal anlamı olabileceğine ve çokanlamlılığından kaynaklanan ne gibi problemler oluşturabileceğine geçebiliriz.

1. İsim Olarak Sülâsi Mücerret (فعل) Yapılar

Hepsi de bir kök harfine karşılık gelen sülâsî mücerret isimlerin toplamda on iki farklı vezni vardır: فُلَسْ (pul ve para), فَرَسْ (at), رَجُلْ (erkek insan), كَيْفْ (kürek kemiği, omuz), فُئَلْ (kilit), نَعْرْ (bilmece), عُنُقْ (boyun), دُئِلْ (çakal), رِجْلْ (ayak), عِنَبْ (üzüm), حَبْكْ (yol, yörünge), إِبِلْ (deve sürüsü) gibi. Misallerini verdiğimiz bu isimler, şu on iki vezinde gelmişlerdir: فُعْلٌ، فُعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ، فِعْلٌ.²¹

Sarf âlimleri, yukarıda saydığımız sülâsî aslî isim vezinlerinden (فُعْلٌ ve فِعْلٌ dışında) her birinin hem sıfat hem de isim olabileceğini söylemişlerdir²². سَهْمٌ (ok), سَهْلٌ (kolay); قَمَرٌ (ay), بَطَلٌ (kahraman); كَيْفٌ (omuz), حَذِرٌ (dikkatli, uyanık); عَضُدٌ (pazu, güç), نَيْظٌ (uyanık); جَمَلٌ (yük), نَبْضٌ (yıkık); عِنَبٌ (üzüm), زَيْمٌ (dağınık, ayrılmış parça); إِبِلٌ (deve sürüsü), يَزِيرٌ (iri, kocaman); فُئَلٌ (kilit), خُلُوٌ (tatlı); صُرْدٌ (bir tür karga), حُطَمٌ (zâlim sert çoban, obur); عُنُقٌ (boyun), نَاقَةٌ سُرْحٌ (hızlı deve) gibi.

Biz bu vezinleri burada tek tek *isim*, *sıfat* ve *masdar* olabilme açılarından ele alacak, bu vezinlerde çoğul olarak gelmiş kelimeler varsa, bunu da ayrıca belirteceğiz.

²⁰ Şubhî'ş-Şâlih, a.g.e., s. 338.

²¹ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 60-61; Ebû Hayyân, *el-Mubdi' fi't-taşrif*, s. 55; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 9-10; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 13-14; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 141-143; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39-40.

²² İbn Cinnî, *el-Munşif*, s. 18; Şubhî'ş-Şâlih, a.g.e., s. 334; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39-40.

bir yapıdır. Bu üç anlamdan biri ancak karfnelerle belirlenebilir. Örneğin العَدْل kelimesi için böyle bir durum söz konusudur. Bu kelimeyi siyak içerisinde ele alır, العَدْلُ أساس الملك (Adalet, mülkün temelidir) ve هو الحكم العَدْلُ (O, âdil, latif ve bilen hakemdir) ifadelerine bakarsak, birincisinin masdar, ikincisinin ise sıfat-ı müşebbehe olduğunu farkedebiliriz²⁹.

1.2. فُعْلُ Vezni

a) Sülâsî isim vezinlerinden olan bu vezin, hem isim hem sıfat için kullanılır; عَدْلُ (adalet), جَدْعُ (hurma ağacının gövdesi) ve نَقْضُ (yıkık), نَضُو (eskiyip atılmış) gibi³⁰.

b) Arapça'da masdarı فُعْلُ vezninde gelen sülâsî (masdar) kelimeler فُعْلُ veznine getirilerek değişmekte ve ism-i mef'ûl (edilgen) anlamında sıfat-isim türünden bir yapıya dönüşebilmektedir. Bu durum, الذَّبْحُ (boğazlama) ve الذَّبْحُ (boğazlanan/kurban); القَتْلُ (öldürme) ve القَتْلُ (öldürülen, düşman) kelimelerinde açıkça görülmektedir³¹. Şu örnekler de bu çerçeveye girmektedir: كَسْرُ (kırmak), كَسْرُ الْبَيْتِ (evin yanı, kırıntı); نَقْضُ (yıkım), نَقْضُ (yıkık, çökmüş); سَقَطُ (düşmek), سَقَطُ (çakmak taşından çıkan kıvılcım)³².

²⁹ Bkz. Temnâm Hâssân, a.g.e., s. 147-149. Burada, masdarların, sıfat tamlamasında kullanılabileceğini de hatırlatalım. Masdarlar, sıfat tamlamasında kullanıldığında mevsûfu ister müzekker ister müennes, ister müfret ister müsenna isterse cem'i olarak gelsin, kendisi tek yapıda gelir.

³⁰ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munşif*, I, 18; İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 61-62; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 25; es-Suyûtî, a.g.e., II, 5; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 126-127, 151; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 42; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

³¹ İbrâhîm es-Sâmerâî, *el-'Arabiyye, târîh ve teşvûr*, s. 209-210. Ayrıca bkz. Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 151.

³² Bkz. İbrâhîm es-Sâmerâî, a.g.e., s. 212. Bu vezin, ism-i mef'ûl anlamında geldiğinde, sıfatı olarak hem müzekker hem de müennes isimler için aynı yapı kullanılır; هذا دَفِيقٌ وَهَذِهِ حِنْطَةٌ طَخْرٌ (Bu öğütülmüş un, bu da öğütülmüş buğdaydır) gibi. Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 151.

c) Masdar vezinlerinden biridir. Örneğin, حَلَمَ حَلْمًا (ağırbaşlılık, yumuşak huylu olmak) ve فَسَقَ فِسْقًا (günahkar/fâsık olmak), ذَكَرَهُ ذِكْرًا (anmak, zikretmek), قَالَ قَوْلًا/قِيْلًا (söylemek) عَلِمَ عِلْمًا (bilmek) gibi³³.

1.3. فُعْلُ Vezni

a) Bu vezin, hem isim hem sıfat için kullanılabilir; فُؤُط (küpe), فُؤُك (kilit) ve مَرٌّ (acı), حُلُوٌّ (tatlı) gibi³⁴.

b) Kıyasî olmayan mübalağa siygalarından kabul edilmiştir; عَفْلٌ (meçhul, kapalı) gibi³⁵.

c) Lâzım ya da müteaddi fiillerin masdar siygalarından biridir; قَبِيحٌ (çirkinlik), خَيْبٌ خَيْبًا (pis olma), نَضِيحٌ نَضِيحًا (olgunlaşma), هَسَاتٌ/سِسَا (hasta/sıska olmak), شَرِبٌ شَرِبًا (içmek), وَدٌّ وَدًّا (sevmek/sevgi), كَفَرٌ كُفْرًا (inkar etmek), شَكَّرٌ شُكْرًا (şükretmek), جَاعٌ جُوعًا (acıkmak), شَغَلٌ شُغْلًا (meşgul etmek/meşguliyet) gibi³⁶.

d) Çokluk bildiren cem-i teksîr siygalarıdır; أُسْدٌ (askerler), حُنْدٌ (aslanlar) gibi³⁷.

Bu siyga, sıfat olarak gelen ve müennesi فُعْلَاءُ vezninde olan اُنْفَعْلُ siygasının kıyasî cem-i kesret veznidir; مُخَمَّرٌ مُخَمَّرًا gibi³⁸. Bu özellikleri taşımadığı halde bu vezinde gelen başka kelimeler de vardır. نَاقَةٌ خَوَّارٌ وَخَوْرٌ (sütü bol) ve رَجُلٌ خَوَّارٌ وَخَوْرٌ (zayıf, korkak) gibi³⁹. Diğer taraftan bu vezinde gelenlerden aynel ve lamel-fiilleri sahîh olan ve mudaaf olmayanların

³³ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 418; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 26.

³⁴ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 61; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 25; es-Suyûfî, a.g.e., II, 5; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 14, 127-128, 149; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

³⁵ Bkz. İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 149.

³⁶ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 418-419; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 26; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 161.

³⁷ Bkz. İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 104-112, 149. Çokluk bildiren diğer siygalardan bkz. İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 104-112.

³⁸ el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 64. Bunun tek istisnası olarak فُعْلُ vezninde gelmiş olan ve aslında فُعْلٌ şeklinde gelmesi gereken ثَلَاثٌ لِيَالٍ ذُرُوعٌ (başı siyah sonu beyaz/başlangıcı karanlık sonucunu aydınlık üç gece) örneği zikredilmiştir. Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 86.

³⁹ es-Suyûfî, a.g.e., II, 86.

b) Kıyasî mübalağa siygalardan biridir; حَذِرٌ (teyakuz halinde) gibi⁴⁶.

c) Masdar vezinlerinden biridir; حَرَمَهُ حَرْمًا (mahrum bırakmak), سَرَقَهُ (çalmak), حَتَفَهُ حَتْفًا (boğmak), ضَجِكَ ضَجِكًا (gülme), لَعِبَ لَعِبًا (oynamak) gibi⁴⁷.

d) فُعِلَ vezninde gelip de ikinci harfi boğaz harflerinden olan kelimeler (örn. فُجِدَ gibi), فُعِدَ ve فُجِدَ ve فُجِدَ şeklinde de okunabilmektedir⁴⁸. Diğer taraftan, فُعِلَ veznindeki bazı sıfat-ı müşebbeheler için فُعِيلٌ vezninin de kullanılacağı söylenmiştir: حَرٌّ وَحَرِيٌّ (örn. zikre değer) ve حَزِنٌ وَحَزِينٌ (üzgün) gibi⁴⁹.

1.6. فُعُلُ Vezni

a) Bu vezin, hem isim hem de nâdir de olsa sıfat için kullanılır; رَجُلٌ (adam), سَيْعٌ (aslan) ve حَدُتٌ (tatlı dilli) خَلُطٌ (şeyleri/olayları birbirinden ayırabilen) gibi⁵⁰.

1.7. فُعَلُ Vezni

a) Sülâsî isim vezinlerinden olup, hem isim hem de sıfat için kullanılır; عَوْضٌ (bedel/karşılık), ضَلِيعٌ (kaburga kemiği), عَيْبٌ (üzüm) ve زَيْمٌ (dağırık, parçası ayrılmış), عَدَى (kıyı, düşmanlar, gurbetçiler) gibi⁵¹. Sıfat olarak sadece bu iki kelime zikredilmiştir⁵².

⁴⁶ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 149.

⁴⁷ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 417-419; İbnu'l-Hâcib, a.g.e., s. 26.

⁴⁸ İbnu'l-Hâcib, a.g.e., s. 12. كَفَّتْ kelimesi de كَفَّتْ ve كَفَّتْ şekillerinde okunmuştur. Bkz. İbnu'l-Hâcib, a.g.e., s. 12-13.

⁴⁹ Zikredilenler ve başka örnekler için bkz. Don Yuhanna Marta, "Fevâ'id şarfiyye ve nahviyye", *el-Meşriq*, s. 648-649.

⁵⁰ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 62; es-Suyûfî, a.g.e., II, 5, 93; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 13, 148; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

⁵¹ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munşif*, I, 19; İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 62-63; Ebû Ĥayyân, a.g.e., s. 55; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 184; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

⁵² Sibeveyh, فُعَلُ vezninde sıfat olarak sadece عَدَى örneğindeki illetli ismin geldiğini belirtmiştir. İbn Kuteybe, Sibeveyh dışındakilerin bu vezinde مَكَانٌ سَوِيٌّ (düz yer), زَيْمٌ gibi örnekleri de getirdiklerini zikretmiştir (Bkz. İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, s. 392.). Bazı nahiv âlimleri, دِينًا سَوِيًّا (En'âm, 6/161), وَمَكَانًا سَوِيًّا (Taha, 20/58) âyetlerinde geçen سَوِيٌّ ve سَوِيٌّ vb. kelimeleri ve رَضِيٌّ , رَضِيٌّ gibi örnekleri konu dışı sayarken, bazıları da bunları tevîl etmektedirler (Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 6.). Örneğin İbn 'Uşfûr bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "مُسْتَوِيٌّ kelimesi ise "müstevi" anlamında olup müzekkerle müzekker, müennesle müennes olması gerekirken, müennesle birlikteken müennes olarak

b) Çokluk bildiren cem-i kesret vezinlerindedir; عَمَلٌ gibi⁵³. Bu vezin, فُعْلَةٌ vezninde gelen isimlerin düzenli çoğul veznidir; كِسْرَةٌ , حِسْرَةٌ , حَسْرَةٌ , كِسْرَةٌ (kırıntı), فُرْيَةٌ (yalan) gibi. Bununla birlikte حَلِيَّةٌ ve حَلِيَّةٌ kelimelerinin فُعْلٌ vezninde de çoğulları duyulmuştur. Yine فُعْلَةٌ veznindeki bir kelimenin de (örn. صُورَةٌ صُورٌ gibi) فُعْلٌ vezninde çoğulunun geldiği gözlenmiştir⁵⁴.

c) Bu vezin, sülâsî fiillerin masdar vezinleri arasında da zikredilmektedir; عَظْمٌ عَظْمٌ (büyük/iri/yüce olma), سَمَنٌ (şişmanlık) ve صِغْرٌ (küçüklük) ve غِنًى (zenginlik) gibi⁵⁵.

1.8. فِعْلٌ Vezni

Sülâsî mücerret isim vezinlerinden olup, nâdiren kullanılan vezinlerden birisidir⁵⁶. Hem isim hem sıfat için gelebilir; اِبِلٌ (deve) ve اِبْدٌ (yaban eşeği) gibi⁵⁷. اِبِلٌ (bel) kelimesi اِبْلٌ şeklinde, اِبِلٌ kelimesi ise اِبْلٌ şeklinde de okunmuştur ki, ikinci örnek için meşhur olanın şeddeli hali olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla اِبِلٌ kelimesinin diğerinden tahfif edilmiş şekli olması mümkündür⁵⁸.

gelmemiştir. دُبٌّ دُبٌّ (düz yurt/ev) gibi. Dolayısıyla bu kelime gerçekte sıfat değildir. مَبْرٌ kelimesi de aslında masdardır. Fakat sıfat olarak kullanılmıştır. Yine مَبْرٌ مَبْرٌ gibi ifadelerde de فُعْلٌ vezninde gelen ve sıfat olarak kullanılan isimler, mevsûfuna mutabakat sağlamamıştır. Bunlardan مَبْرٌ مَبْرٌ kelimeleri hem çoğul hem de tekil için kullanılabilir; مَبْرٌ مَبْرٌ (dozurucu) gibi. Dolayısıyla bu kelimeler gerçekte فُعْلٌ vezninde gelmiş sıfatlar değildir." Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 63-65. Ayrıca bakılabilir: Ebû Hayyân, *el-Mubdî 'fi't-taşrif*, s. 55.

⁵³ Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 5; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 104-112, 184.

⁵⁴ el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 65.

⁵⁵ Bkz. İbnü'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 26-27.

⁵⁶ Bu sebeple olmalı ki Sibeveyh, bu vezinde sadece اِبِلٌ kelimesinin geldiğini söylemiştir. Bkz. Ebû Hayyân, *el-Mubdî 'fi't-taşrif*, s. 55; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39.

⁵⁷ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munşif*, I, 18; İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 65; İbn Ķuteybe, a.g.e., s. 392; es-Suyûfî, a.g.e., II, 6, 65-66; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 14, 184.

⁵⁸ İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 65. Ayrıca bakınız. Ebû Hayyân, a.g.e., s. 55; es-Suyûfî, a.g.e., II, 6. es-Suyûfî, *el-Muzhir* adlı eserinde, فِعْلٌ vezninde ve lügat (lehçe) olarak görülen birçok örnek zikretmektedir. Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 6, 66.

1.9. فِعْل Vezni

Yaygın görüşe göre sülâsi mücerret isim vezinlerindedir, fakat kullanımı bulunmamaktadır. Çünkü damme'den kesra'ya ya da kesra'dan damme'ye geçiş Arapça'da çirkin görülmüştür⁵⁹. Bununla birlikte *ذات الحيك والسماء ذات الحيك* (Zâriyât, 7) âyetinde geçen *الحيك* kelimesi, şâz olarak görülen bir kıraate göre *فِعْل* şeklinde okunmuştur. Kelimenin bu vezinde okunmasının gerekçesi olarak, bir görüşe göre *حَيْك* ve *حَيْك* (*حَيْك* kelimesinin çoğulu "gökyüzündeki yıldızların yolları/yörüngeleri") şeklindeki iki lügatin içiçe girerek *حَيْك* şekline dönüşmesi, diğer bir görüşe göre *ذات* kelimesine itbâ (çeşitli yollarla hareketleri birbirine uydurmak suretiyle aralarında ahenk oluşturmak) için *hâ* harfinin kesralanması gösterilmiştir⁶⁰.

1.10. فُعْل Vezni

a) Bu vezin, hem isim hem sıfat için kullanılır; *نُعْر* (bülbül), *صُرْد* (bir tür karga), ve *أُبْد* (evinden ayrılmayan mukim/çok), *حُطَم* (zâlim sert çoban, obur) gibi⁶¹.

b) Yaygın kullanıma göre başka bir vezinde gelmesi gereken bazı kelimeler, bu vezinde gelmiştir⁶². Müennes çoğulların manevi tekit lafızları da böyledir; *بُئِع*, *كُئِع*, *بُصَع*, *جُمِع* gibi. Bu lafızlar, *جَمَعَاوَات*, *بُصَعَاوَات*, *كُئِعَاوَات*, *بُئِعَاوَات* kelimelerinden dönüşmüşlerdir⁶³. İsm-i tafdil siygasında gelen *أَخْرُ* kelimesinin müennesinin çoğulu olan *أَخْرُ* kelimesinin ise madul (başka bir vezinden dönüşmüş) bir sıfat olduğu belirtilmelidir; *مَرْرُتُ بَرِينَتِ وَفَتِيَاتِ أَخْرُ* örneğinde olduğu gibi⁶⁴.

⁵⁹ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 60-61; es-Suyûfî, a.g.e., I, 247; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39-40; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 184.

⁶⁰ İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 10; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39-40. Ayrıca bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 6.

⁶¹ Bkz. İbn Cinnî, *el-Munşif*, I, 19-20; İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 62; es-Suyûfî, a.g.e., II, 5-6; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 149; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

⁶² Bazı nahiv âlimleri bu vezinde 15 tane özel isim zikretmişlerdir: *عُتْرُ*, *رُؤْرُ*, *رُجْلُ*, *نُعْلُ*, *جُئِمُ*. Bütün bunlar فاعل siygasından maduldur. *عُتْمُ*, *رُؤْمُ*, *رُجْمُ*, *نُعْمُ*, *جُئِمُ*, *بُئِمُ*, *بُصْمُ*, *جُمْمُ*, *بُئِمُ*, *بُصْمُ*, *جُمْمُ*, *بُئِمُ*, *بُصْمُ*, *جُمْمُ*. Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 131-133.

⁶³ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 149.

⁶⁴ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 149.

c) Çokluk bildiren cem-i teksîr vezinlerindedir; دُمَى (kukla, biblo, küçük heykel) gibi⁶⁵. تُخَمَّة (hazımsızlık)'nin çoğulu olarak gelen تُخْم da böyledir. Bu vezin, فُعَلَةٌ ve فُعَلَى (فُعَلَى) vezninin müennesi) vezinlerinin düzenli çoğulu olarak gelmektedir. Örneğin, عُرْفَةٌ عُرْفٌ (oda), مُدْيَةٌ مُدْيٌ (bıçak), حُجَّةٌ حُجَّةٌ (delil), صُغْرَى صُغْرٌ (daha/en küçük), كُبْرَى كُبْرٌ (daha/en büyük) gibi⁶⁶.

d) فُعَلٌ vezni, mübalağa vezinlerinden birisi olarak da zikredilmiştir, غُدْرٌ (vefasız) gibi⁶⁷.

e) Masdar vezinlerindedir; هَدَى هُدًى (ulaştırmak, hidayete erdirmek) ve سَرَى سُرًى (gece yürümek, geçmek) gibi⁶⁸.

1.11. فُعَلٌ Vezni

Nâdir kullanılan sülasi isim vezinlerinden biridir. Bu vezinde sadece دُبْلٌ (bir hayvan adı ve Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin kabilesinin ismi) ismi geldiği söylenmiştir⁶⁹. Bu vezinde olduğu söylenen bir diğer isim de دُبْمٌ (dübüür) kelimesidir. Bu iki kelimenin de büyük bir ihtimalle sülâsî mücerret mazi fiilin meçhul yapısından menkûl isimler olduğu ileri sürülmüştür⁷⁰. Çünkü bu vezin (فُعَلٌ), sülâsî mücerret meçhûl mazi siygasına tahsis edilmiştir⁷¹. Bu vezinden olduğu söylenen bir diğer kelime olan وَعَلٌ ise وَعَلٌ (dağ keçisi, güçlü, efendi) kelimesinin bir lehçesi olarak görülmektedir⁷². Bu sebeple, sülasi mücerret isim vezinleri arasında sayılmamaktadır.

⁶⁵ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 104-112, 149; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 65.

⁶⁶ Fakat, *cesur* erkeğin bir sıfatı olan بُمَّة kelimesinin, فُعَلَةٌ veznindeki فُعَلٌ ve فُعَلَى kelimesinin, فُعَلَةٌ veznindeki فُعَلٌ kelimesinin ve فُعَلَى vezninde gelen فُعَلَةٌ kelimesinin çoğulunun bu vezinde فُعَلٌ gelmesinin ise şâz olduğu belirtilmiştir. Bkz. el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 65.

⁶⁷ Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 243.

⁶⁸ İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 26; es-Suyûfî, a.g.e., II, 62.

⁶⁹ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 392; es-Suyûfî, a.g.e., II, 6, 49; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 151; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 143.

⁷⁰ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 60-61; İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 9.

⁷¹ Şubhî'ş-Şâlih, a.g.e., s. 334.

⁷² Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 50.

1.12. فُعْلُ Vezni

a) Bu vezin, hem isim hem sıfat için kullanılır; طَبْ (çadır ipi, kiriş), عُنُق (boyun) ve سُرْح (hızlı), حُنْب (cünüp, uzak, yabancı) gibi⁷³. Sıfat olarak gelmesi halinde müzekker ve müennes yapıları aynı olur, diğer bir ifadeyle müennes için de müzekker şekli kullanılır; وهذا امرأة حُنْب، وهذا رجل حُنْب، gibi⁷⁴.

b) Çokluk bildiren cem-i kesret vezinlerindedir; عُمْد (direkler) ve كُتُب (kitaplar) gibi⁷⁵.

Yukarıda isim olarak فَعْل yapısının (daha doğru bir ifadeyle yapılarının) kullanımları hakkında verilen bu bilgiler, bu yapıların birden fazla fonksiyon icra ettiklerini ve buna bağlı olarak sarf düzeyinde yapısal bir çokanlamlılığa yol açabileceklerini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı durum, fiil olarak kullanılan فَعْل yapısı/yapıları için de geçerlidir. Aşağıda bu konu üzerinde durulacaktır.

2. Fiil Olarak Sülâsî Mücerret (فعل) Yapılar

Tüm harfleri aslî (kök) olan sülâsî fiillerin dört farklı vezni vardır. Bunlar şunlardır: فَعْل , فُعْل , فُعْل , فُعْل . Bu vezinler, aşağıda müteaddi (geçişli) ya da lâzım (geçişsiz) oluşları açısından ele alınacak, farklı bir kullanımı varsa bu durum ayrıca belirtilecektir.

2.1. فَعْلُ Vezni

a) Sülâsî mücerred mazi fiil vezinlerindedir; ضَرَبَ gibi⁷⁶.

b) Bu vezindeki mazi fiiller, müteaddi ya da lâzım olarak kullanılabilir; ضَرَبَ ve قَعَدَ gibi⁷⁷. Bu vezindeki tek bir fiilin bazen hem müteaddi hem de lâzım olduğu da görülmektedir. İbn Kuteybe (ö. 276 h.)'nin verdiği örneklerden bazıları şunlardır: فَجَحَمْتُ عَلَى الْقَوْمِ (saldırmak), عَلَى

⁷³ Bkz. İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 25; es-Suyûtî, a.g.e., II, 6; el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 39; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 14, 127-128, 150; el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 142.

⁷⁴ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 150.

⁷⁵ Bkz. el-Ĥamlâvî, a.g.e., s. 65; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 104-112, 150. فُعْلُ vezninin çoğul vezni olarak gelebilmesi hakkında Kahire Arap Dil Kurumu'nun aldığı kararlar için bkz. Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 396-397.

⁷⁶ Bkz. İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 17; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 147.

⁷⁷ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 180; Ebû Ĥayyân, a.g.e., s. 108; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 157.

دَلَعَ الرَّجُلَ (kıskırtmak); دَلَعَ لِسَانَ الرَّجُلِ (dilin sarkması/dışarı çıkması), دَلَعَ لِسَانَهُ (dil çıkarmak); نَقَصَ الشَّيْءُ (eksik olmak/azalmak), نَقَصْتُهُ (eksiltmek); زَادَ (artmak), زَادْتُهُ (arttırmak); هَبَطَ ثَمُنُ الْمَلْعَةِ (malın fiyatının düşmesi), هَبَطْتُهُ (malın fiyatını düşürmek); رَعَتْ الْمَاشِيَةَ (yayılmak), رَعَيْتُهَا (yaymak); وَفَرَ الشَّيْءُ (bol olmak), وَفَرْتُهُ (bolca bulundurmak); عَابَ الشَّيْءُ وَعَيْبْتُهُ (kusurlu olmak, kusurlu bulmak/ayıplamak) gibi⁷⁸.

2.2. فَعِلَ Vezni

a) Sülâsî mücerret mazi fiil vezinlerindedir; شَرِبَ gibi⁷⁹.

b) Bu bapta gelen mazi fiil, müteaddi ya da lâzım olabilir; عَلِمَهُ ve مَرَّحَ gibi⁸⁰.

Hastalık, rahatsızlıklar ve hüznün ya da bu anlamların zıddını ifade eden fiiller çoğunlukla bu vezinde gelmiştir; سَقِمَ (hasta/iyice zayıf oldu), مَرِضَ (hastalandı), بَرِيَ (iyileşti), حَزِنَ (üzüldü), فَرِحَ (sevindi) gibi⁸¹. Renk, kusur ve süs bildiren fiiller de hep bu vezinde gelirler. Fakat, سَمِرَ (kararmak, esmerleşmek), عَجِفَ (zayıf/sıska olmak), حَمِقَ (ahmak/saf olmak), اَحْرَقَ (ahmak olmak), عَجِمَ (dili anlaşılmasız olmak, yabancı gibi konuşmak), رَعِنَ (aptalca hareket etmek) örnekleri, aynel-fiilleri açısından hem kesralı hem de dammeli olarak gelmiştir⁸².

2.3. فَعَلَّ Vezni

a) Mücerret sülâsî mazi fiil vezinlerindedir; ضَحَّخَمَ gibi⁸³.

⁷⁸ Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 296.

⁷⁹ Bkz. İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 17; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 148.

⁸⁰ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 180; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 157.

⁸¹ İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 19.

⁸² İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 19; es-Suyûfî, a.g.e., II, 98-99.

⁸³ Bkz. İbnu'l-Ĥâcib, a.g.e., s. 17; İmîl Bedî' Ya' kûb, a.g.e., s. 148. سَدَّكَ babındaki (yani ecvef vâvî sülasî fiillerin müteharrik ref' zamirine bitişmeleri durumundaki feu'l-fiilin harekesi olan) damme, hareketin nakli için değil, kelimenin vâv'lı olduğunu göstermek için olduğundan, örnekteki kelimenin vezni نَعَلَّ değil نَعَلَّ şeklindedir. Aynı durum بَعَثَ babındaki (yani ecvef yâî sülasî fiillerin müteharrik ref' zamirine bitişmeleri durumundaki feu'l-fiilin harekesi olan) kesra için de aynı durum söz konusu olup بَعَثَ kelimesinin vezni نَعَلَّ şeklindedir. Oysa, بَعَثَ babındaki (yani ecvef vâvî sülasî fiillerin müteharrik ref'

b) Bu bapta gelen mazi fiil, hep lâzım olarak gelir; ظَرَفَ (zarif oldu), شَرُفَ (şerefli oldu) gibi⁸⁴. Renk, kusur ve süs bildirdiği halde فَعَلَ vezninde gelmesi gereken رَعَنَ، عَجِمَ، حَمِقَ، خَرِقَ، عَجِيفَ، سَمِرَ، أَدِمَ gibi bazı kelimelerin, hem bu vezinde hem de فَعُلَ vezninde geldiğini, فَعَلَ vezniyle ilgili açıklamalarda belirtmiştik.

c) Taaccub maksadıyla aslı müteaddi olan ama lâzıma dönüştürülmüş kıyasî taaccub siygalarından biri olarak da kullanılır; فَئِمَّ الرَّحْلُ (Adam ne kadar da anlayışlı /zeki) gibi⁸⁵.

2.4. فَعُلَ Vezni

Mücerret sülâsî mazi fiilin siyga ya da lafzen meçhul olan veznidir; دُهَشَ (dehşete düştü/şaşırdı) gibi⁸⁶. Meçhûl fiil için, "icaz ya da bilinmediği ya da korkulduğu ya da yüceltmek veya alçak göstermek (ya da öyle olmasından dolayı) veyahut dinleyiciye kapalı kalması istendiği için fâili söz içinde zikredilmeyen mazi fiil" şeklinde bir tanımlamaya gidersek, aynı zamanda hem meçhul fiilin tanımını vermiş hem de ma'lûm fiilin meçhûl siygaya dönüştürülmesinin maksadını açıklamış oluruz.

Meçhûl fiiller, genel olarak malûm yapılarından dönüştürülmüş fiillerdir. Fakat, Arap dilinde, sadece meçhûl olarak gelen fiiller de vardır. Bunlardan bazıları şunlardır; عُنِيَ فُلَانٌ بِحَاجَتِكَ (Filan kişi, senin ihtiyacınla ilgilendi), زُهِيَ عَلَيْنَا (Bize karşı büyüklendi), فُلِحَ (Felç geçirdi), حُمَّ (Bedenini hummadan dolayı iyice ateş bastı), سُلَّ (Verem hastalığına yakalandı), جُنَّ (Delirdi/aqlını yitirdi), أُغْمِيَ عَلَيْهِ (Bayıldı) ve شُدِيَ (şaşkınlıştı/şaşırdı) gibi⁸⁷.

zamirine bitişmeleri durumundaki fâu'l-fiilin hareketi olan) kesra, yapıyı açıklamaktadır yani mazi fiilin vezninin فَعَلَ değil, فَعُلَ şeklinde olduğunu göstermektedir. Bkz. İbnü'l-Hâcib, a.g.e., s. 19.

⁸⁴ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 180; Ebû Hâyyân, a.g.e., s. 108; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 157. Müteaddî olarak kullanılan (أَي رَحِيثٌ بِكَ) örneğinin şâz olduğu belirtilmiştir.

Bkz. İbnü'l-Hâcib, a.g.e., s. 19; es-Suyûtî, *el-Muzhîr*, II, 70.

⁸⁵ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 148.

⁸⁶ Bkz. İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 150-151.

⁸⁷ Bkz. el-Hamlâvî, a.g.e., s. 31.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Arap dilinde مُعْرَل ve مُعْرَل gibi tartışmalı bir ya da birkaç tane isim olması, bu veznin fiil vezinleri arasında sayılmasına yol açmıştır. Bu vezinde az sayıda isim gelmesi, bu veznin isim ya da fiil olma yönüyle oluşturacağı yapısal çokanlamlılığı da bir anlamda çözecektir. Zira, daha önce de belirttiğimiz gibi sarf âlimleri bu vezni, fiillere ait bir vezin olarak görmekteydiler⁸⁸.

فعل sarf yapısının yapısal çokanlamlılığına geçmeden önce şunu da belirtmeliyiz ki, sülasî mücerret fiiller genelde fethu damme (فعل يفعل), fethu kesra (فعل يفعل), fethatân (فعل يفعل) bablarında gelirler ve bunlar, hem lâzım hem de müteaddî olabilirler. Sadece dammetân (فعل يفعل) babının lâzım olarak gelmesi ve kesratân (فعل يفعل) babının da (sahîh fiiller için) kullanımının az olması (bu bâbda gelenler özellikle mu'tel fiillerdir)⁸⁹, sülasî mücerret fiil vezinleri arasındaki yapısal çokanlamlılığı Arap dilinde kullanımı en yaygın olan üç vezinle sınırlamamızı mümkün kılmaktadır.

3. Sülasî Mücerret (فعل) Yapıların Yapısal Çokanlamlılığı

Fe-ayn-lam harflerinden oluşan sülasî mücerret bir kelime, on iki farklı isim vezninde gelebilir. Bunlar şunlardır: مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل ، مُعْرَل .⁹⁰ Sülasî mücerret kelime vezinlerinin fiil ya da isim olabilme ihtimalini dikkate aldığımızda, fiil ve isim için ortak olan dört yapının (فعل ، فعل ، فعل ، فعل) yapısal bir çokanlamlılık oluşturduğunu görürüz. Bu dört yapı, yukarıda fiil yapısı ve isim yapısı olarak iki ayrı başlık altında incelenmişti. İlke olarak, bu yapılardan, cümle içine konulmalarından sonra, sırf kendileri için tahsis edilmiş fonksiyonları yerine getirmesi beklenir. Fakat, dilin ister sözlük birimleri olarak, isterse sarf ve nahiv birimleri olarak, kendilerine birden fazla fonksiyon/anlam yüklenebileceğini; cümle içindeki konumu itibarıyla o yapının birden fazla anlama gelme ihtimalinin bulunabileceğini ve bu durumun da yapısal çokanlamlılık terimiyle ifade edildiğini daha önce belirtmiştik. Bu

⁸⁸ Muhakkiklerin isim vezinlerini on adet olarak kabul etmeleri de bundan kaynaklanmaktadır. Bkz. es-Suyûtî, a.g.e., II, 6; Şubhî'ş-Şâlih, a.g.e., s. 334.

⁸⁹ Bkz. el-Hamlâvî, a.g.e., s. 18.

⁹⁰ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 60-61; İmîl Bedî' Ya'kûb, a.g.e., s. 13-14; el-Halvânî, a.g.e., s. 141-143.

başlık altında, sarf birimleri olarak yapısal çokanlamlılığa neden olan bu yapıların hangi durumlarda birden fazla fonksiyon yüklenebileceği, bunun da nasıl bir anlam kapalılığına sebep olabileceği ve bu anlam kapalılığının ortadan kaldırılmasının mümkün olup olmayacağı ve eğer mümkünse bunun yolları üzerinde durulacaktır.

Bu arada şunu belirtmeliyiz ki, kelime sonundaki harfin harekesi binâ harekesi değil, irab harekesidir⁹¹. Dolayısıyla, kelime sonundaki harfi (örn. fetha ile) harekelemek, فعل yapısında gelip de, fiil ya da isim oluşu yönüyle meydana gelebilecek bir kapalılığı tamamıyla ortadan kaldırmayacaktır. Çünkü bu yapıdaki isimlerin de nasb durumunda son hareketleri fetha olacaktır.

Diğer taraftan kelimenin isim ya da fiil vezninde olduğu belirlense bile, vezinler için söz konusu olan kapalılık, veznin sadece isim soylu mu fiil soylu mu olduğunu belirleyememekten kaynaklanmaz. Aynı zamanda, söz konusu veznin, isim, sıfat, masdar gibi hangi türden isim olduğunu, hatta bunların tekil-çoğul olup olmadığını belirleyememekten veya hut bu gibi ihtimallerin söz konusu olabilmemesinden de kaynaklanır. Bütün bunların yanında, tek bir fiil yapısının birbirine zıt (ezdad) iki farklı anlama geldiği de görülebilmektedir⁹².

Bunlara geçmeden önce, bir ismin aynı anlamda birden fazla şekilde okunabileceğini de belirtelim⁹³. Bu bir açıdan konuşmacıya telaffuz kolaylığı sağlarken, diğer bir açıdan da yapısal çokanlamlılık alanını daha da genişletmektedir. İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib* adlı eserinde zikrettiği örneklerden bazıları şunlardır:

⁹¹ Bkz. İbn 'Uşfûr, a.g.e., I, 207.

⁹² Bazı dilciler, dilde asıl olanın açıklık ve anlamlılık olduğunu vurgulayarak, tek bir lehçe açısından ne iki yapının ne de iki farklı kelimenin aynı anlamda gelebileceğini ileri sürerler. Bunların başında İbn Durusteveyh gelmektedir (Geniş bilgi için bkz. es-Suyûfî, a.g.e., I, 384-400.). İbn Kuteybe'nin فعل vezninin birbirine zıt iki anlam için geldiğini belirttiği kelimelerden bazıları şunlardır: بَعْتُ الشَّيْءَ (satın aldım, sattım), شَرَيْتُ الشَّيْءَ (satın aldım, sattım), رَوَّضْتُ الشَّيْءَ (sıkılaştırdım, gevşettim), خَفَيْتُ الشَّيْءَ (açığa vurdum, gizledim/ketmettim), شَعَبْتُ الشَّيْءَ (biraraya getirdim, dağıttım/tefrik), حَلَلْتُ (susadım, suya kandım), ظَنَنْتُ (yakinen bildim, zannettim), تَهَجَّدْتُ (gece namaz kaldım, uyudum), تَبَيَّنْتُ وَشَكَّكْتُ (yakinen bildim, zannettim), لَمَّسْتُ (yazdım, sildim) gibi. Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 297.

⁹³ İbn Durusteveyh, bu olguyu (yani bir kelimenin birden fazla vezinde okunmasını) lehçelere bağlamaktadır. Bkz. es-Suyûfî, a.g.e., II, 109.

Hem فَعَلْتُ hem de فُعِلْتُ vezinlerinde aynı anlamda gelen kelimeler; شَحِبَ (Uygun oldu/düştü), صَلَحَ الشَّيْءُ وَصَلَحَ (Sıcak oldu), سَخِنَ يَوْمَنَا يَسْخُنُ وَسَخِنَ (Rengi soldu)94.

Hem فَعَلْتُ hem de فُعِلْتُ vezinlerinde aynı anlamda gelen kelimeler; سَخِيَ سَخِيًّا وَسَخِيَ وَسَخُو يَسْخُو (cömert olmak) gi-bi95.

İbn Kuteybe aynı eserinde فعل yapısında gelen ve lehçelerin farklı olmasından kaynaklanan birden fazla okuyuş şekillerine (lügat) de çok sayıda örnek getirmektedir. Konumuzla ilgili olarak zikrettiği örneklerden bazıları şunlardır96:

Bir ismin hem فَعَلَ hem de فُعِلَ şeklinde okunması: شَاءَ يَبْسُ وَيَبْسُ (sütü kurumuş koyun), فَدَرَ اللهُ وَقَدَرُهُ (kader/takdir), الْفَلْجُ وَالشَّلْلُ (felç), شَبَّحَ وَشَبَّحَ (hayal/sanı), النَّهْرُ وَالنَّهْرُ (nehir), الْفَخْمُ وَالْفَخْمُ (kömür) gibi97.

Bir ismin hem فَعَلَ hem de فُعِلَ şeklinde okunması: حَجَزَ الْإِنْسَانَ وَحَجَزَهُ (kucak), رَظَلَ وَرَظِلَ (ölçü birimi), سَلِمَ وَسَلِمَ (barış), صَرَغَ صَرَغًا وَصَرَغًا (yere çalmak/yıkmak), بَضِعَ وَبَضِعَ ذَلِكَ مِنْ أَجْلِكَ وَمِنْ (peşinden, akabinde), بَضِعَ سِنِينَ (birkaç..), بَضِعَ مِنْ أَجْلِكَ (senin için) gibi98.

Bir ismin hem فَعَلَ hem de فُعِلَ şeklinde okunması: رَجُلٌ حَذِرٌ وَحَذِرٌ * يَقِظٌ * رَجُلٌ نَجِدٌ وَنَجِدٌ (شجاع) * قَدِرٌ وَقَدِرٌ * فَرِيحٌ وَفَرِيحٌ * فَيْظٌ وَفَيْظٌ * طَمِعٌ وَطَمِعٌ * عَجِلٌ وَعَجِلٌ * وَيَقِظُ

94 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 310.

95 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 310-311.

96 Bir ismin hem فَعَلَ ve فُعِلَ ; فَعَلَ ve فُعِلَ ; فَعَلَ ve فُعِلَ ; فَعَلَ ve فُعِلَ ; فَعَلَ ve فُعِلَ ... şeklinde okunduğu çeşitli örnekler için bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 310-356.

97 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 349-350.

98 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 350-351.

99 İbn Kuteybe, a.g.e., s. 352.

mücerret isim vezinleri olarak sayılan on veznin hem isim hem sıfat olarak gelebileceğinin söylenmesinin sebebi belki de budur.

Farklı lehçelere ait olması dışında, bir kelimenin birkaç vezinde gelmesinin sebeplerinden biri de, anlamların çok, bunları ifade yollarının da az olmasıdır. Sayıca kelimelerin, vezinlerden çok daha fazla olmasının bir sonucu olarak tek bir vezin farklı kelime kategorileri için kullanılma durumunda kalmıştır. Nasıl ki dilin temel birimi olan kelime, gerçekte tek bir anlamı yansıtmaması gerekirken sonradan birden fazla hatta birbirine zıt anlamlar bile kazanmabilmekteyse, aynı şekilde bir kelimenin vezni de, temelde tek bir fonksiyon ifâ ederken, sonradan bir ihtiyaç gereği birden fazla fonksiyon (sarfi anlam) ifade eder bir hale gelebilmektedir. Örneğin, sülasî mezîd kelimelerin ism-i meful, ism-i zaman, ism-i mekân ve masdar-ı mimî'leri biçim açısından birdir ve vezinleri de aynudur. Bunlardan hangisinin kastedildiği; hangi anlamın iletilmek istendiği, ancak siyak ve karîneler yardımıyla belirlenebilir¹⁰⁵. Konuyla ilgili olarak aşağıda çeşitli örnekler sunulmuştur:

1) كُنْكَ (gemi) kelimesi hem müfret hem de çoğul için kullanılır. Bu kelime müfret olarak كُنْكَ, çoğul olarak ise كُنْكَ (şişmanlar) hükmündedir¹⁰⁶.

2) فَعْلُ vezninde gelen صَبَّ ve قَرَّ kelimeleri hem isim hem de fiil olabilir. İsim ve fiil, birbirinden ancak siyakla ve isim ya da fiile has olan alâmetlerle ve son harekesiyle ayırt edilebilir. صَبَّ رَجُلٌ (aşık) ve يَوْمٌ قَرٌّ (soğuk) şeklindeki kullanımda isim (yani sıfat) olduğu anlaşılır. Çünkü bunların asılları صَبَّبَ ve قَرَّرَ şeklindedir. صَبَّبْتُ يَا رَجُلٌ ve قَرَّرْتُ يَا يَوْمًا şeklindeki kullanımda ise fiil olduğu anlaşılır. خَذِرَ فَهُوَ خَذِرٌ ve بَطِرَ فَهُوَ بَطِرٌ (kendini beğenmiş) şeklindeki tüm ifadeler de böyledir. Bu yapıda gelen kelimenin son harekesinin vakf ya da başka bir sebeple sâkin kılınması ve isim ya da fiil olduğunu belirleyecek alâmetin bulunmadığı durumlarda bir kapalılık meydana gelmektedir. Burada, kelimenin son harfinin harekesinin açıkça belirtilmesi durumunda bu kapalılık ortadan kalkacaktır. Kelime, feth üzere mebnîyse fiil, değilse isimdir¹⁰⁷.

¹⁰⁵ el-Âyid, a.g.m., s. 102.

¹⁰⁶ el-Âyid, a.g.m., s. 103.

¹⁰⁷ el-Âyid, a.g.m., s. 139.

3) شَهَدَ اللهُ ifadesindeki شَهَدَ (bilmek/tarıklık etmek, bal) kelimesi, hem isim hem de fiil olabilir. Ancak, kelimenin son harekesi ve aldığı ekler ya da birlikte kullanıldığı kelimeler, kelimenin isim ya da fiil oluşunu belirleyecektir. طَلَبَ kelimesi de böyledir ve hem isim hem de fiil olarak kullanılmış olabilir¹⁰⁸. Örneğin *inne* vb. ismi ve mefullerden biri olması halinde onun, isim oluşundan bahsedebiliriz.

4) Bazı durumlarda kelimeler, vezinleri farklı olsa da biçimsel açıdan birbirlerine benzeyebilirler. Örneğin, bazı mazi fiiller, görünüş itibarıyla, muzari çekiminde aynel fiili meftûh olan fiillerin emir fiilleriyle benzerlik oluştururlar. Söz konusu muzari fiilin mazisinde aynel-fiilin meksûr olması ya da meftûh olması farketmez.

Bunun bazı örnekleri şunlardır: فَخِرَ babında gelen خَصْرَ (fakir/ihtiyaç sahibi olmak), بَشَّرَ (yüziün güleç olması), مَلَّ (sıkılmak), لَذَّ (lezzetli olmak), بَعَّ (sesi kalın/sert olmak), صَبَّ (aşık olmak/dökmek), وَدَّ (sevmek, istemek); ضَرَبَ ve فَخِرَ bablarında gelen فَرَّ (sevinmek/soğumak, yerleşmek), هَشَّ (gevrek/kuru olmak, neşelenmek), ضَنَّ (cimrilik yapmak, kısmak), بَرَّ (makbul/saf/sâlih olmak); مَرَّ ve نَصَرَ bablarında gelen مَرَّ (geçmek, acı olmak), مَسَّ (dokunmak), حَبَّ (koşmak, acele etmek, kandırmak); فَخِرَ ve فَخِرَ bablarında gelen عَضَّ (ısırmak); فَخِرَ, نَصَرَ, فَخِرَ bablarında gelen عَصَّ (takılmak) gibi. Bu fiiller -ki bunların muzari çekiminde aynel fiilleri meftûhtur-, hem emir fiil hem de mazi fiil olabilirler. Eğer emir fiili iseler, اُنْعَلْ veznindedirler. Çünkü emir siygası, muzari fiil siygasından türetilir; emir fiilin aynel fiili, muzarisinin aynel fiilinin harekesi ile aynıdır. Son harfi ise mebrû olarak sakindir. İdğamdan dolayı meydana gelen değişiklik ise vezni oluştururken dikkate alınmaz. Yukarıda örnek olarak verilen kelimelerin emir fiili olmaması halinde onların فَعَلَ ya da فَعَلَ vezninde gelmiş mazi fiiller olduğu anlaşılır¹⁰⁹.

5) Mudaaf sülasi mazi fiillerin meçhul yapıları ile bu yapıların emir fiilleri arasında da bir benzerlik sözkonusudur ve bu benzerlik, her iki yapıya da ihtimalli olması dolayısıyla yapısal bir çokanlamlılık oluştur-

¹⁰⁸ Bkz. el-Âyid, a.g.m., s. 104.

¹⁰⁹ el-Âyid, a.g.m., s. 106.

maktadır. Örneğin, فَعَلَ fiili, فَعُلَ vezninde meçhûl mazi fiil, أَفْعَلَ vezninde ise emir fiili olarak gelebilir. İdgâmla ilgili ses değişim kuralları uygulandıktan sonra, her iki çekim de yüzey yapıda فَعَلَ biçimini almıştır¹¹⁰.

6) Lâmel ve aynel-fiili aynı cinsten olan mudaaf sülasi mazi fiiller, biçim yönüyle aynıdırlar. Bu tür fiillerin aynel-fiillerinin kesralı, fethalı ya da dammeli olması bu durumu değiştirmez. Örneğin, كَبَّ , زَدَّ , عَضَّ (vurmak/kırmak, akıllı olmak), شَرَّ fiilleri biçim yönüyle aynıdır fakat farklı vezinlerde gelmişlerdir. Bunlardan birincisinin vezni فَعُلَ; ikincisinin vezni فَعَلَ; üçüncü ve dördüncüsünün vezni فَعُلَ şeklindedir¹¹¹.

7) Aynı harf ve sıralamadan oluşan bazı kelimelerin anlatım kolaylığı bâbından ya da anlamlarının farklı olmasından dolayı, farklı iki vezinde gelebildiği görülmektedir. Örneğin فَتَّرَ (soğuk olmak, yerleşmek), ضَمَّرَ (cimrilik yapmak, elinde tutmak), بَرَّ (kabul etmek, hayırlı olmak) fiilleri, hem نَصَرَ hem de فَرَجَ bablarında; مَرَّ (geçmek/gitmek, acı olmak), دَمَرَ (dokunmak), غَصَّ (..ile tıkanmak), خَبَّ (aldatmak, koşmak) fiilleri ise hem فَرَجَ hem de نَصَرَ bablarında gelmişlerdir¹¹².

8) فَعُلَ ve فَعَلَ babında gelen tüm ecvef fiiller, vezinleri farklı olsa da biçim açısından birbirine benzerler. Örneğin, farklı vezinlerde gelen فَعُلَ fiillerinin mazi çekimleri, birinci harfleri meftûh, aynel fiilleri görünüşte sakın olarak gelmesi yönüyle aynıdırlar. Oysa birinci (حَاف) ve ikinci (هَاب 'korkmak') fiilin vezni فَعِلَ; üçüncü ve dördüncü fiilin vezni ise فَعَلَ şeklindedir. Aynı durum, فَعُلَ vezninde gelen طَالَ fiili için de sözkonusudur¹¹³.

9) Kök harflerinin yer değiştirmiş olup olmama ihtimali de bir kelimenin hangi vezinde geldiğinin belirlenememesine sebep olabilir. Örneğin, رَجُلٌ هَائِلٌ (korkak bir adam) ifadesinde sıfat olarak gelen kelimeler, aynel fiilleri (vâv ya da yâ) düşmüş نَال vezninde gelmiş olabilecekleri

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. el-Âyid, a.g.m., s. 107 (ve dipnot 4)-108.

¹¹¹ Bkz. el-Âyid, a.g.m., s. 110.

¹¹² Bkz. el-Âyid, a.g.m., s. 110.

¹¹³ Bkz. el-Âyid, a.g.m., s. 110.

gibi, فُعْلٌ vezninde de gelmiş olabilirler. Bu durumda aynel-fiilleri *elif* harfine dönüştürülmüş olur. Bu durumda اَئِلٌ هَاجَ رَجُلٌ şeklinde sıfat olarak gelmesi durumunda ise فَاَلٌ vezninde geldiği ve kelimenin kök harflerinden birinin yer değiştirdiği (*el-kalbu'l-mekânî*) ortaya çıkar¹¹⁴.

Yine, يَوْمٌ طَائٌ (zengin), مَالٌ (كثير ماله), رَجُلٌ خَافٌ (aşırı korkak), (شديد الخوف) يَوْمٌ رَاغٌ (çok yün), كَبِشٌ صَافٌ (كثير الصوف), (ذو ریح) رُوزْغَارِلٌ (ذو طين) (çamurlu), رَجُلٌ خَافٍ ... Eğer ... رَجُلٌ خَافٍ vb. denilecek olursa burada kelimenin kök harflerinden birinin yer değiştirdiği ortaya çıkar. Fakat, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ خَافٍ وَمَالٍ (korkak ve zengin bir adama uğradım) vb. ifadeler için yukarıda geçen her üç yorum da uygun düşer; yani kelime, فَاَلٌ vezninde gelmiş olabilir¹¹⁵.

10) Bazı kelimelerin i'lâl ve ibdâl gibi yollarla birden fazla vezne ihtimali olması da sözkonusudur. Örneğin bunlardan bazıları, hem فُعْلٌ hem de فُعْلٌ vezninde gelme ihtimalinde olan دَيْكٌ , عَيْشٌ , فَيْلٌ gibi kelimelerdir. Çoğul anlam bildiren أَبْيَضٌ ('beyaz' kelimesinin çoğulu) ve الْحَوْرُ ('huriler') kelimeleri ise فُعْلٌ veznindedir. Çünkü çoğul vezinleri arasında فُعْلٌ vezni bulunmamaktadır¹¹⁶.

4. Sülasî Mücerret (فعل) Yapıların Yapısal Çokanlamlılığına Bazı Çözüm Yolları

Aşağıda maddeler halinde belirttiğimiz yöntemlerin, bir dereceye kadar yapısal çokanlamlılığı ortadan kaldıracabileceğini düşünüyoruz:

1) Kelimelerin harekelenmesi. İrap ve binâ hareketleri en önemli karfînelardan biridir. Farklı okumalara karşı en azından ilgili harflerin, özellikle de aynel-fiilin harekelenmesi gerekir. Mezid fiil soylu kelimelerde ilgili harfin üzerine şedde konulması bazı problemleri ortadan kaldıracaktır. Konuşma dilinde binâ hareketleri söylendiği için, bu açıdan bir sıkıntı çıkmaz ama yazı dilinde problem oluşturabilir. Bu sebeple, karşı tarafa iletmek istediğimiz mesajda, mümkün olduğu ölçüde yanlış anla-

¹¹⁴ Bkz. el-'Âyid, a.g.m., s. 128-129.

¹¹⁵ 'Ađime, M. 'Abdulhâlik, *el-Muğnî fi't-tağîf*, s. 46; el-'Âyid, a.g.m. s. 129.

¹¹⁶ Örnekler hakkında farklı görüşler için bkz. el-'Âyid, a.g.m., s. 136-137.

şılma ihtimallerini uzaklaştıracak karîneler bulundurmamak yerinde olacaktır. Çünkü kelimenin birden fazla vezne ihtimalli olması, bazen birden fazla anlam ihtimaline de yol açabilir.

Örneğin, ikil ve çoğul eklerinden *elif-nûn* (نل) ve *vâv-nûn* (ون), nasb ve cer durumunda bulunan bir isme bitiştiklerinde biçimsel açıdan aynı olurlar. Burada hareketler devreye girer ve ikilde (tesniyede) *nûn* harfini meksûr, çoğulda meftûh yaparlar. Sonra, tesniye nûnu'ndan önceki harf meftûh, çoğulunkinden önceki ise meksûrdur. İki delaleti birbirinden ayırmak için istifade ettiğimiz şey burada fonetik ters/aykırı değerlerdir (قيم صوتية خلافية)¹¹⁷.

2) Kelime sonunda bulunan irab alâmetleri. Örneğin, fiille isim arasındaki farklardan birisi, ismin sonuna gelen tenvin nûnu'dur. *خيز* ve *عليم* ile *حسن* ve *كتب* kelimelerini (fiil ve isim) birbirinden ayıran kelime sonundaki hareketlerdir. İrap hareketleri olarak adlandırılan bu hareketler, cümlenin anlaşılmasına yardımcı olan en önemli karînelerin başında gelmektedir. Çünkü irab hareketleri, nahvî anlamlar ifade eder¹¹⁸.

3) Cümle öğeleri arasındaki ilişkiler (kelimenin bulunduğu yer, birlikte kullanıldığı diğer kelimeler), diğer bir ifadeyle sözdizimi. Örneğin, fâil gizli değilse ve fiilden sonra mef'ûl getirilmişse, bu büyük bir ihtimalle nâib-i fâildir ve fiil meçhûl vezninde olacaktır.

4) Bunlar dışında vezinler hakkındaki bilgilerimiz, isim ve fiillerin kendilerine ait hususiyetleri, kelimenin isim ya da fiil oluşunu belirlemede ve bu yönüde yapısal çokanlamlılığın ortadan kaldırılabilmesinde yardımcı olabilir.

Son olarak şunu da belirtelim ki, burada belirttiğimiz hususlar ve örneklerin bazıları tamamen teoriktir ve pratikte böylesine bir kapalılık sözkonusu olmayabilir.

Sonuç

Her dilin kendine has özellikleri vardır. Çekimli diller grubunun tipik bir örneği olan Arapça'nın en önemli özelliği de onun söz varlığının neredeyse tümünün vezinler üzerine kurulu olmasıdır. Bu özellik kendisine, henüz söz varlığında olmayan yeni kelimelerin dile kazandırılma-

¹¹⁷ el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 224.

¹¹⁸ Bkz. el-Ĥalvânî, a.g.e., s. 224.

sında büyük imkân sağlar. Bu özellik, sadece yabancı dillerden geçebilecek olan kelimeleri Arapçalaştırma imkânı sunmaz, bunun yanısıra var olan isimleri fiilleştirerek yeni kelimelerin türetilmesini de beraberinde getirir.

Vezinler, belirli harflerden, hareke ve sükûnlardan oluşan kalıplardır. Bu kalıplarda harfler, ses uyumsuzluğundan kaynaklanan ve bunu ortadan kaldırmak için yapılan i'lâl, ibdâl ve kalb gibi veyahut i'râbın bir gereği olan hazif dışında neredeyse hiçbir değişiklik göstermezler. Bu kalıplar, isim ve fiiller için söz konusudur, çünkü harflerin belirli bir kalıpları yoktur.

Arap Dili'nde kök isim üç, dört ya da beş; kök fiil ise üç ya da dört harften oluşur. Bu, aynı zamanda isim ve fiilin kök harflerinin üçten daha az olamayacağı anlamına da gelir. Fakat bu durum, ilk adlandırma (*el-vaḍ'ü'l-aşî*) açısından. Kullanım açısından baktığımızda, bir fiilin tek bir harf'ten oluşabileceğini de görürüz. Örneğin, leffif mefrûk fiillerin emirlerinde böyle bir durum söz konusudur (ق "koru" gibi). Benzeri bir durum isimler için de geçerlidir (örn. كز ve عأ gibi).

Bu çalışmada sadece üç kök harfli kelimelere karşılık olarak konan ve fe-ayn-lâm harflerinden oluşan فل yapısının farklı yapı hareketleriyle elde edilen 12 veznini ele aldık ve gördük ki bunlardan bazıları hem isim hem de fiil soylu kelimelerin vezni olabilmekte ama tümü hem isim hem sıfat olarak gelebilmekte, bazıları da hem isim hem sıfat hem masdar hem de çoğul olarak kullanılabilir. Vezinlerin bu şekilde farklı kategorilerde kullanılması, vezinlerin yapısal çokanlamlılığını oluşturmakta ve yapısal düzeyde bir iletişim problemine neden olabilmektedir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, hangi dil olursa olsun, iletişimde kullanılan dilin sözcükleri, farklı kişiler tarafından, farklı duygu, tasarım ve içerikle kullanıldığı ve her geçen gün yeni kavramlar çıktığı sürece -ki bu kaçınılmazdır-, çokanlamlılık denen olgu hep varolacaktır. Çokanlamlılık, dilin sadece sözcükleri için söz konusu değildir; aynı zamanda hem sözcüklerin hem de cümlelerin yapıları, çokanlamlılık gibi iletişimde bir kapalılık meydana getirecek birden fazla durum ve fonksiyona ihtimalli olabilmektedir. Fakat çokanlamlılığın türü ne olursa olsun, bunun çözümü karînelere bağlıdır. Karîneler ise sadece sözcüksel değil, aynı zamanda yapısal da olabilir. Toplumsal, tarihî, sosyolojik, psikolojik hatta fiziksel karîneler de çokanlamlılığın çözümünde yardımcı olacak unsurlardır.

Kaynaklar

- ‘Ađîme, Muḥammed ‘Abdulḥâlik, *el-Muġnî fi’t-taşrîf*, Dâru’l-ḥadîs, 3. baskı, Kahire 1962.
- el-‘Âyid, Suleymân b. İbrahim, “İḥtimâlu’s-şûrati’l-lafziyye li-gayri vezn”, *Mecelletu Câmi‘ati Ummi’l-ḥurâ*, sene: 2, sayı: 3, ss. 96-144, Riyâd 1410.
- Başkan, Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1967.
- Civelek, Yakup, *İrap Dilinde İ‘râb Olgusu*, Araştırma Yay., Ankara 2003.
- Don Yuhanna Marta, “Fevâ‘id şarfiyye ve naḥviyye”, *el-Meşriḳ*, yıl: 8, sayı: 13, 1905.
- Ebû Ḥayyân, *el-Mubdi‘ fi’t-taşrîf*, Mektebetu Dâri’l-‘urûbe, 1. baskı, Kuveyt 1982.
- el-Ḥalvânî, Muḥammed Ḥayr, *el-Vâđîḥ fi ‘ilmi’s-şarf*, 4. baskı, Dâru’l-Me‘mûn li’t-turâs, Beyrut, 1987.
- el-Ḥamlâvî, *Şezâ‘l-‘arf fi fenni’s-Şarf* (şerh: Ḥacer ‘Âşî), Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1. baskı, Beyrut 1999.
- İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ iş* (thk. Muḥammed ‘Alî en-Neccâr), Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1952.
- _____, *el-Munşif fi şerḥi’t-Taşrîf*, 1. baskı, Vizâratu’l-ma‘ârifî’l-‘umûmiyye, Kahire 1954.
- İbn Fâris, *eş-Şâhibî fi fiḫri’l-luġati’l-‘arabiyye ve mesâ‘ilihâ ve suneni’l-‘Arab fi kelâmihâ* (thk. el-Mektebetu’s-Selefiyye), Maṭba‘atu’l-Mu‘eyyid, Kahire 1910.
- İbnu’l-Ḥâcib, *eş-Şâfiyye fi ‘ilmi’t-taşrîf* (thk. Ḥasan ‘Ahmed el-‘Uşmân), el-Mektebetu’l-Mekkîyye, Mekke 1995.
- İbn Ḳuteybe, *Edebu’l-kâtib* (şerh ve takdim: ‘Alî Fâ‘ûr), 1. baskı, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Beyrut 1988.
- İbn ‘Uşfûr, *el-Mumâ‘ fi’t-taşrîf* (thk. Faḥruddîn Ḳabâve), Dâru’l-Ma‘rife, 1. Baskı, Beyrut 1987.
- İbrâhîm es-Sâmerrâî, *el-‘Arabiyye, târiḥ ve teṭvûur*, Mektebetu’l-Ma‘ârif, Beyrut 1993.

- İmîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemu'l-evzân*, 'Âlemu'l-kutub, 1. baskı, Beyrut 1993.
- Koç, Nurettin, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Menkûr, 'Abdulcelîl, *İlmu'd-dilâle uşûluhu ve mebâhîsuhu fi't-turâsî'l-'Arabî*, min Menşûrâti ittihâdî'l-kuttâbi'l-'Arab, Dimeşk 2001
- es-Sa' rân, Maḥmûd, *İlmu'l-luġa*, Dâru'n-naḥḍati'l-'Arabîyye, Beyrut, trs.
- Şubḥî's-Şâlih, *Dirâsât fi fiḳhi'l-luġa*, 3. baskı, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1388 h.
- es-Suyûṭî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luġati ve envâ'ihâ* (şerh ve talik: komisyon), Mektebetu Dâri't-turâs, 3. baskı, Kahire trs.
- Şimşek, Mehmet Ali, *Arap Dilinde Çokanlamlılık ve karîne İlişkisi*, SÜ SBE (Basılmamış doktora tezi), Konya 2000.
- Temmâm Ḥassân, *el-Luġatu'l-'Arabîyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 3. baskı, el-Hey'etu'l-Mişriyyetu'l-'âmme li'l-kuttâb, 1985.